

ЛІТЕРАТУРА:

1. Котюк В.О. Основи держави і права : [навч. посібник] / В.О. Котюк. – 3-тє вид., доп. і перероб. – К. : Атіка, 2001. – 432 с.
2. Теорія держави і права. Академічний курс : [підручник] / [О.В. Зайчук та ін.] ; за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 685 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part3/1003.htm.
3. Теорія держави і права : [навч. посібник] / упор. Л.М. Шестопалова. – К. : Прецедент, 2004. – 224 с.
4. Гетьман-П'ятковська І.А. Право та мораль: теоретико-правові проблеми співвідношення та взаємодії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і право-

- вих учень» / І.А. Гетьман-П'ятковська. – К., 2007. – 20 с.
5. Про захист суспільної моралі : Закон України від 10.11.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 14. – Ст. 192.
6. Кириченко В.М. Теорія держави і права: модульний курс : [навч. посібник] / В.М. Кириченко, О.М. Куракін. – К. : Центр навчальної літератури, 2010. – 264 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ebooktime.net/book_97.html.
7. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин. – К. : Кондор, 2006. – 477 с.
8. Алексеев С.С. Общая теория права : в 2 т. / С.С. Алексеев. – М. : Юридическая литература, 1981. – Т. 1. – 1981. – 360 с.
9. Третяк С.М. Правове забезпечення правової культури населення як умови створення основ громадянського суспільства / С.М. Третяк // Право України. – 2005. – № 4. – С. 26–28.

УДК 342.1(477)

**МІСЦЕ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ ІНСТИТУТІВ У МЕЖАХ
КОНСТИТУЦІЙНОЇ ТА ЦИВІЛЬНОЇ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ ГАЛУЗЕЙ**

Левицька Н.О., к. ю. н., асистент
кафедри основ права України
Львівський національний університет імені Івана Франка

Дана стаття містить комплексне дослідження щодо встановлення місця нормативно-правових інститутів у системі джерел права України. Проведений аналіз функціонування нормативно-правових інститутів у межах конституційної та цивільної нормативно-правових галузей. Звернуто увагу на появу нових галузевих нормативно-правових інститутів, зміну змісту низки нормативно-правових інститутів, а також на збільшену питому вагу нормативно-правових інститутів у сучасній системі джерел права України.

Ключові слова: система джерел права, нормативно-правова галузь, нормативно-правовий інститут, конституційна нормативно-правова галузь, цивільна нормативно-правова галузь.

Данная статья содержит комплексное исследование по установлению места нормативно-правовых институтов в системе источников права Украины. Проведен анализ функционирования нормативно-правовых институтов в рамках конституционной и гражданской нормативно-правовых отраслей. Обращено внимание на появление новых отраслевых нормативно-правовых институтов, изменение содержания ряда нормативно-правовых институтов, а также на увеличенный удельный вес нормативно-правовых институтов в современной системе источников права Украины.

Ключевые слова: система источников права, нормативно-правовая отрасль, нормативно-правовой институт, конституционная нормативно-правовая отрасль, гражданская нормативно-правовая отрасль.

Levytska N.O. THE PLACE OF REGULATORY-LEGAL INSTITUTES WITHIN CONSTITUTIONAL AND CIVILIAN REGULATORY –LEGAL BRANCHES

The article contains complex investigation into setting the place of regulatory-legal institutes in system of sources of law in Ukraine. The analysis conducted of the functioning of regulatory-legal institutes within the constitutional and civil regulatory-legal branches. It also should be highlighted that new branch regulatory-legal institutes are appearing and basic regulatory-legal institutes are modernizing.

Key words: system of sources of law in Ukraine, regulatory – legal branch, regulatory- legal institution, constitutional regulatory-legal branch and civilian regulatory-legal branch.

Постановка проблеми. Розуміння нормативно-правового інституту як самостійного комплексу нормативно-правових приписів у межах конституційної та цивільної нормативно-правових галузей дасть змогу посилити ефективність механізму їх реалізації в сучасній вітчизняній системі джерел права; виявити основні загальні закономірності, особливості формування та функціонування галузевих нормативно-правових інститутів.

Ступінь розробленості проблем. Дослідженням проблеми формування та функ-

ціонування нормативно-правових інститутів у галузевій структурі права системи джерел права, а саме в межах конституційної та цивільної нормативно-правових галузей, займалися такі сучасні вітчизняні науковці, як В. І. Борисов, О. В. Дзера, В. В. Кравченко, Р. А. Майданик, Ю. М. Тодика, В. Л. Федоренко, Є. О. Харитонов, Я. М. Шевченко та ін.

Але, незважаючи на достатньо велику кількість наукових доробок з цієї проблематики, і на сьогоднішній день існує потреба у трансформації поняттєвого апарату нормативно-правового інституту.

Виходячи з цього, **метою цієї статті** є комплексний аналіз та визначення місця нормативно-правових інститутів у межах конституційної та цивільної нормативно-правових галузей. Започаткування наукової дискусії дозволить розкрити юридичну природу даного правового явища, що буде слугувати передумовою розуміння місця нормативно-правового інституту в системі джерел права.

Виклад основного матеріалу. Аналіз функціонування сучасної системи джерел права України дозволяє стверджувати, що нормативно-правові інститути розміщуються в таких приватних нормативно-правових галузях, як цивільній, сімейній, господарській, трудовій, земельній, а також у публічних нормативно-правових галузях – конституційній, адміністративній, кримінальній, фінансовій та ін.

Основоположне місце в системі джерел права України займають нормативно-правові інститути, які функціонують у межах конституційної нормативно-правової галузі. Вчені-конституціоналісти звертають увагу на системність конституційного права, в структурі якого виокремлюють відповідні інститути.

Як зазначає Ю. М. Тодика, конституційне право України, у свою чергу, є складною системою, що формується з багатьох взаємодіючих частин і елементів, які характеризують внутрішню структуру конституційного права і вирізняють його серед інших галузей права. Структура конституційного права України зумовлена системними зв'язками між його нормами та інститутами, що перебувають у відповідній підпорядкованості один до одного [1, с. 20].

В. Л. Федоренко систему конституційного права України трактує як об'єктивно зумовлену сукупність інститутів і норм конституційного права, а також інших структурних елементів (природного і позитивного, суб'єктивного й об'єктивного, загального й особливого) конституційного права, що регулюють суспільні відносини, які є предметом конституційного права [2, с. 255]. При цьому вчений звертає увагу на те, що система конституційного права, будучи елементом системи національного права, у свою чергу також є макросистемою і характеризується багаторівневою й багатовекторною структурою, що виражає ступінь її інституційності [2, с. 257].

В. В. Кравченко під системою галузі конституційного права України розуміє її внутрішню побудову, що характеризується єдністю та взаємодією елементів цієї системи, до яких належать конституційно правові норми та конституційно правові інститути [3, с. 21].

У зв'язку з вищенаведеним не можемо погодитись із включенням В. Л. Федоренком до системи конституційного права України поряд із його нормами та інститутами інших структурних елементів. Оскільки будь-яка система може включати в себе лише однопорядкові елементи, то і система конституційного права повинна охоплювати собою лише однопорядкові елементи – відповідні норми та інститути. А оскільки названі В. Л. Федоренком інші структурні елементи (природне і позитивне, суб'єктивне й об'єктивне, загальне й особливе) за своєю природою є різнопорядковими,

то вони не можуть входити до системи конституційного права.

У конституційно-правовій літературі інститути конституційного права трактують як: відносно самостійний відокремлений комплекс конституційно правових норм, що регулюють у межах галузі конституційного права певну окрему сферу або групу однорідних суспільних відносин (В. В. Кравченко) [3, с. 23]; основний складовий елемент системи конституційного права України, який об'єднує об'єктивно сформовану, цілісну і відносно відокремлену групу функціонально взаємозумовлених і структурно взаємопов'язаних норм конституційного права, які регулюють найбільш споріднені суспільні відносини, що є предметом конституційного права (В. Л. Федоренко) [2, с. 270].

Водночас Федоренко В. Л. констатує, що відкритими залишаються проблеми визначення поняття інституту конституційного права, його ознак, класифікації інститутів права, критеріїв розмежування інститутів права, співвідношення інститутів права з відповідними структурними елементами системи законодавства, системи юридичної науки, системи юридичних навчальних дисциплін та низка інших проблем [2, с. 263].

Проблемним у конституційно-правовій теорії залишається віднесення певних конституційно-правових інститутів до загальної та особливої частини конституційного права.

Так, В. Л. Федоренко до інститутів загальної частини конституційного права відносить інститут історії і теорії українського конституціоналізму, інститут Конституції України, інститут системи конституційного права, інститут джерел конституційного права, інститут функцій конституційного права, інститут конституційно-правових відносин, інститут конституційно-правової відповідальності тощо. При цьому автор зазначає, що інститути загальної частини конституційного права не відображені в нормах конституційного законодавства, що створює уявлення про ненормативне наповнення таких інститутів, про їх перебування в науково-теоретичній площині [2, с. 285-286]. Інститути загальної частини конституційного права знаходять своє остаточне цілеспрямоване вираження у самому дусі конституційного права як галузі національного законодавства, юридичній науці та юридичній навчальній дисципліні [2, с. 286].

Вважаємо, що вищенаведені положення не можуть бути віднесені до нормативно-правових інститутів. Пов'язано це з тим, що будь-який нормативно-правовий інститут повинен включати в себе нормативно-правові приписи. За своїм змістом вищенаведені «інститут історії і теорії українського конституціоналізму», «інститут Конституції України», «інститут системи конституційного права», «інститут джерел конституційного права», «інститут функцій конституційного права» не є нормативно-правовими приписами, а знаннями, які належать до конституційно-правової науки та відповідної навчальної дисципліни. Тому вони не можуть за своєю природою належати до нормативно-правових інститутів, у тому числі і конституційно-правових.

Натомість необхідно погодитись із В. В. Кравченком, який зазначає, що загальні конституційно-правові інститути мають комплексний характер і становлять значні масиви правових норм, які регулюють великі сфери (або кілька сфер) суспільних відносин. Загальні інститути об'єднують норми, що можуть суттєво відрізнятись як за предметом, так і за характером впливу на суспільні відносини. До них В. В. Кравченко відносить такі інститути: загальних засад конституційного ладу України; основ правового статусу людини і громадянина; прямого волевиявлення (вибори, референдум); конституційної системи органів державної влади; територіального устрою України; конституційно-правових основ місцевого самоврядування [3, с. 24].

Однак не всі вищенаведені загальні конституційно-правові інститути за своєю природою є нормативно-правовими інститутами. Так, до нормативно-правових інститутів загалом та конституційно-правових нормативно-правових інститутів зокрема не можна відносити набір лише нормообслуговувальних (декларативних, дефінітивних, оперативних та ін.) приписів. Такий інститут, як інститут загальних засад конституційного ладу України, формулюється за допомогою лише декларативних нормативно-правових приписів. А оскільки будь-який нормативно-правовий інститут повинен включати в себе і нормообслуговувальні, і нормоутворювальні приписи, то відносити вищенаведені нормативні положення до конституційних нормативно-правових інститутів немає підстав.

У конституційно-правовій літературі поряд із загальними конституційними правовими інститутами виокремлюють головні та початкові конституційні інститути. Так, В. В. Кравченко зазначає, що головні конституційно-правові інститути в межах загальних інститутів об'єднують правові норми, що регулюють певні групи однорідних суспільних відносин. Вони виступають структурними підрозділами загальних інститутів і на відміну від них характеризуються більш вузькою предметною і функціональною спеціалізацією. Як приклад, автор зазначає, що до загального конституційно-правового інституту основ правового статусу людини і громадянина входять такі головні інститути: громадянства України, принципів правового статусу людини і громадянина, основних прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, гарантій основних прав і свобод, правового статусу іноземців в Україні, політичного притулку [3, с. 24-25].

Початкові конституційно-правові інститути, на думку В. В. Кравченка, в межах головних інститутів об'єднують невелику частину конституційно-правових норм, що регулюють окрему групу суспільних відносин. Наприклад, до головного інституту громадянства України входить початковий інститут втрати громадянства України [3, с. 25].

Видається, що для виокремлення головних та початкових конституційних нормативно-правових інститутів немає достатніх підстав. Наведені приклади головних конституційно-правових інститутів відповідають природі складних нормативно-правових

інститутів, які включають у себе інші, менші за обсягом, нормативно-правові інститути. Водночас початкові конституційні нормативно-правові інститути відповідають природі простих нормативно-правових інститутів.

Необхідно зазначити, що у конституційно-правовій літературі функціонування тих чи інших конституційних інститутів права пов'язують зі структурними частинами Конституції України, зокрема її розділами. Так, як стверджує Ю. М. Тодика, система галузі конституційного права України тісно пов'язана зі структурою Конституції України. Але між ними є й відмінності, оскільки система галузі охоплює всю сукупність державно-правових норм, а система Конституції України – лише частину цих норм, що виявляються в основному джерелі права України – Конституції України [1, с. 22].

В. Л. Федоренко констатує існування таких основних інститутів конституційного права України, як інститут основ конституційного ладу, інститут конституційно-правового статусу людини і громадянина, інститут форм безпосередньої демократії, інститут парламентаризму, інститут глави держави, інститут виконавчої влади, інститут судової влади, інститут конституційної юстиції, інститут контролюючої влади, інститут територіального устрою, інститут місцевого самоврядування тощо [2, с. 279-280].

На думку Ю. М. Тодики, система галузі конституційного права України складається з найважливіших конституційно-правових інститутів, до яких насамперед належать інститути: основ конституційного ладу; основ правового статусу людини і громадянина; територіального устрою; основ організації і функціонування органів державної влади і місцевого самоврядування; безпосередньої демократії (вибори, референдум) [1, с. 21].

У цивільно-правовій літературі автори розглядають лише інститути цивільного права, не проводячи розмежування між інститутами права та нормативно-правовими інститутами. Крім того, систему цивільного права розглядають на основі структурних частин Цивільного кодексу України.

Інститути права в цивільно-правовій літературі трактують як: певну сукупність цивільно-правових норм, що регулюють певну споріднену зовнішньо і внутрішньо категорію цивільно-правових відносин (О. В. Дзера) [4, с. 29], сукупність норм, що регулюють певні групи суспільних відносин у сфері цивільного обігу (Є. О. Харитонов) [5, с. 35], певні групи цивільно-правових норм, що регулюють однорідні відносини (В. І. Борисова) [6, с. 27], групу цивільно-правових норм, які регулюють відповідні однорідні суспільні відносини (Р. А. Майданик) [7, с. 31]. Як приклади цивільно-правових інститутів автори називають: інститути позовної давності, права власності, купівлі-продажу, дарування, найму, зберігання (О. В. Дзера) [4, с. 29]; інститут купівлі-продажу, інститут опіки та піклування (Є. О. Харитонов) [5, с. 35]; інститут договірних зобов'язань (Р. А. Майданик) [7, с. 31].

Необхідно звернути увагу й на те, що в цивільно-правовій літературі більшість вче-

них у межах цивільного права виокремлюють і такі структурні утворення, як підгалузі та субінститути.

Так, як зазначає Є. О. Харитонов, на сучасному етапі розвитку цивільного права його структура ускладнюється, у зв'язку з чим є необхідність враховувати існування не тільки інститутів, але й підгалузей цивільного права. Перевага цієї позиції, на думку вченого, полягає в тому, що вона дозволяє уникнути непорозумінь, що можуть виникнути внаслідок вживання однакових термінів, наприклад: «інститут зобов'язань» та «інститут договору», «інститут спадкування» та «інститут заповідального відказу» тощо. При цьому автор замість терміна «підгалузь» пропонує використовувати такі поняття, як «розділ цивільного права» [5, с. 36].

На думку О. В. Дзери, досить складним і неоднозначним є питання про структурну побудову цивільного права, зокрема щодо позиції розглядати право власності та інші речові права, зобов'язальне право, спадкове право не як правові інститути, а як підгалузі цивільного права, які у свою чергу складаються з правових інститутів та субінститутів. Як приклад вчений наводить зобов'язальне право, що є підгалуззю цивільного права, до якого входять інститути купівлі-продажу, роздрібної торгівлі, міни, дарування, довічного утримання, майнового найму, підряду. У свою чергу, інститут купівлі-продажу, на думку вченого, складається із субінститутів купівлі-продажу, зовнішньоекономічної торгівлі тощо, а субінститутами майнового найму є договір найму жилих приміщень, договір оренди земельних ділянок, договір лізингу [4, с. 30].

Як впливає з позиції Р. А. Майданика, правові інститути об'єднуються у підгалузі цивільного права залежно від особливостей окремих видів суспільних відносин, які входять до предмета будь-якої підгалузі цивільного права. Так, як зазначає вчений, підгалузь зобов'язального права складається з двох інститутів: договірні та недоговірні зобов'язання. Кожний із наведених правових інститутів поділяється на субінститути. Наприклад, інститут договірних зобов'язань поділяється на такі субінститути: зобов'язання з реалізації майна, зобов'язання з надання майна в користування, зобов'язання з виконання робіт, зобов'язання з надання послуг, зобов'язання з розрахунків та кредитування, зобов'язання з перевезення, зобов'язання зі страхування, зобов'язання зі спільної діяльності, змішані зобов'язання [7, с.32].

З таким підходом до структуризації цивільно-правового матеріалу погодитись не можна, оскільки він не відповідає загальнотеоретичній конструкції структури системи права. При цьому відсутні чіткі критерії, за якими відповідну групу норм необхідно відносити до підгалузі та субінституту. Вражаємо, що ті явища, які у цивільно-правовій літературі іменують «підгалуззями» та «субінститутами», для уникнення суперечностей доцільно іменувати складними та простими інститутами права.

Тому необхідно погодитись із Я. М. Шевченко в тому, що система цивільного права відображає предмет цивільного права лише в

єдності його інститутів. Усі ці інститути пов'язані з майновими та особистими немайновими відносинами, які є предметом цивільного права. Система цивільного права становить базу для його диференціації, яка дозволяє певним чином виділити і згрупувати цивільно-правові інститути [8, с. 16].

У цивільно-правовій галузі функціонують такі складні нормативно-правові інститути, як особисті немайнові права фізичної особи, право власності та речові права на чуже майно, право інтелектуальної власності, зобов'язальне право, спадкове право. При цьому право інтелектуальної власності як складний нормативно-правовий інститут складається з простих інститутів авторського права та патентного права. Складний нормативно-правовий інститут спадкового права формується з простих нормативно-правових інститутів спадкування за заповітом та спадкування за законом. Складний нормативно-правовий інститут зобов'язального права формується зі складних нормативно-правових інститутів договірних права та недоговірних зобов'язань.

Висновки. Таким чином, результати дослідження формування та функціонування нормативно-правових інститутів у конституційній та цивільній нормативно-правових галузях дає підстави стверджувати, що в сучасній системі джерел права України з'являються нові галузеві нормативно-правові інститути, а також модернізуються базові нормативно-правові інститути. З огляду на те, що немає потреби у правовому регулюванні певної групи суспільних відносин, припиняють функціонування деякі нормативно-правові інститути. Поряд із цим змінюється місце та значення класичних галузевих нормативно-правових інститутів. Проте й надалі їхнє функціональне призначення – бути лише складовою частиною нормативно-правової галузі, що позначається на їхній автономності, а отже, на ефективності регулювання суспільних відносин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституційне право України: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. – 544 с.
2. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України: Підручник. – К.: Правова єдність, 2010. – 432 с.
3. Кравченко В. В. Конституційне право України: Навч. посіб. для дистанційного навчання / В. В. Кравченко. – 2-ге вид., доп. і випр. – К.: Університет «Україна», 2007. – 481 с.
4. Цивільне право України. Загальна частина [Текст]: підручник / за ред. О. В. Дзери, д-ра юрид. наук, проф., чл. кор. НАПрН України, засл. юриста України [та ін.]; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 976 с.
5. Харитонов Є. О. Цивільне право України: підручник / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova, О. В. Старцев. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Істина, 2011. – 808 с.
6. Цивільне право: підручник: у 2 т. Т. 1. / НУ «ЮАУ ім. Я. Мудрого»; за ред.: В. І. Борисова, І. В. Спасиво-Фатєєва, В. Л. Яроцький. – Х.: Право, 2011. – 656 с.
7. Майданик Р. А. Цивільне право: Загальна частина / Майданик Р. А. – К.: Алерта, 2012. – Т. 1. Вступ у цивільне право. – 2012. – 472 с.
8. Цивільне право України: Академічний курс: Підруч.: У 2 т. / За ред. Я. М. Шевченко. – Вид. 2-ге, доп. і перероб. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – 696 с.